

PACH ZSIGMOND PÁL

Zárszó

Tartalmas előadás és korreferátumok hangzottak el, valamint néhány érdekes hozzászólás.

Megnyitómban beszéltem a kérdés: „Lenin és a történettudomány” különféle — szűkebben határolt, tágabb, legszélesebb — megközelítési lehetőségeiről. A referátumok mindhármat alkalmazták, persze szerzőnként különböző súllyal.

Mi az, ami ezen túlmenően egységbe fűzte őket? Úgy is mondhatnám, egy negyedik megközelítési mód, nevezetesen: Lenin teoretikus munkássága mint a történetkutatás tárgya. Másszóval: a referátumok a lenini elméletet, gondolatrendszert — híven Leninhez és a történettudományhoz — nem sztatikus változatlanóságban, kezdettől fogva kész fegyverzetben, hanem kialakulásában, történeti fejlődésében, kiteljesedésében mutatták be. Ezzel egyben — azt hiszem, Ránki György használta ezt a kifejezést — bepillantást nyújtottak Lenin műhelyébe, tudományos munkájának folyamatába, — igyekeztek fényt vetni Lenin alkotói módszerére.

Így valóban felvetődtek módszertani-metodológiai kérdések, ahogyan ez irányú reményünknek az ülés elején hangot adtunk; a referensek a lenini módszer jellemzőit is igyekeztek megragadni.

Egy fontos jellemző vonást — amelyre Jemnitz János röviden utalt előadásában — szeretnék külön is hangsúlyozni.

Lenin mindenkor rendkívüli gondossággal veszi számba mindazt, amit az adott kérdéssel kapcsolatban Marx és Engels írtak; bőszégesen ismerteti, interpretálja, sőt sokszor hosszan idézi kijelentéseiket. Gyakran előrebocsátja az elméleti tételeket (pl. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban); máskor a legaktuálisabb politikai elemzés közben — A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban c. művére gondolok — egyszerre beiktat egy olyan fejezetet, amelyben Marxnak a polgári agrárforradalom feltételeiről szóló elvi fejtegetéseit in extenso idézi az Értéktöbblet-elméletekből; stb.

És Leninnél a Marx elméleti tételeiből való kiindulás, azok citálása egyáltalán nem áll ellentétben a konkrét tények konkrét tanulmányozásából való kiindulással, — eltérően azoktól, akik a kettő között, kimondva vagy kimondatlanul, ellentmondást látnak, s ezt vagy az elmélet tanulmányozásának rovására vagy a tények tanulmányozásának rovására vélik feloldhatni. *A Marx és Engels elméleti megállapításaira való támaszkodás maga is integráns, alapvető része Lenin módszerének.*

Ez egyben azt jelenti: helytelen úton járnak, akik a módszert és az elméletet szembeállítják vagy akár csak elválaszthatónak tekintik. Naiv dolog azt hinni, hogy bárki marxista—leninista módszert alkalmazhat a klasszikusok elméleti hagyatékának beható tanulmányozása, mély ismerete nélkül.

E legátfogóbb metodológiai tanulság mellett ülésünkön felvetődtek olyan módszertani kérdések is, amelyek mindennapi történészmunkánk konkrét részleteit érintik. Meg is fordíthatnám a fogalmazást. Kiviláglott: úgyszólván nincsen olyan, mostanában vitatott aktuális módszertani problémánk, amelyhez Lenin ne nyújtana igen fontos útmutatást. — Csak néhányat jelzek ezek közül:

1. *A történelmi periodizáció*, ami oly gyakori feladatunk és vitatémánk. Azokat a periódus-megjelöléseket, amelyeket Lenin Marx Károly tanításának történelmi sorsfordulatai című és egyéb munkáiban ad, természetesen használjuk, iránymutatónak tekintjük; de nem vizsgáltuk eléggé a lenini periodizálás elvi-módszertani kritériumait — pedig éppen itt merül fel a legtöbb nézeteltérés —, és időnként hajlamosak vagyunk szem elől téveszteni, miért tulajdonít Lenin oly nagy jelentőséget a helyes történelmi periodizálásnak. (A kérdésre még visszatérek.)

2. *Az összehasonlító történelmi módszer*, amelyet egyre többen alkalmazunk és egyre szabatosabb alapokra akarunk helyezni. „Tárgyakat és számokat lehet összehasonlítani”, — hangzott el ezzel kapcsolatban nemrégben Intézetünk egyik vitaelőadásán. A tárgyak és számok összehasonlítása nagyon fontos — kell hozzáfűznünk —, de nem önmagában, hanem megfelelő talajon, megfelelő keretek között, mert enélkül könnyen tévútra vezethet. A lenini összehasonlító módszer sohasem mond le a kvalitatív-minőségi komparációról, a termelési viszonyok, a bennük gyökerező osztálytendenciák egybevetéséről, a történelmi periódusok fő tartalmának egybevetéséről.

Hallgassuk meg Lenint:

„A különböző országok politikai és gazdasági fejlődésének, valamint marxista programjuknak összehasonlítása roppant nagy jelentőségű a marxizmus szempontjából, mert kétségtelen, hogy a modern államoknak közös kapitalista természetük van és fejlődésük törvénye is közös. De az efféle összehasonlítást hozzáértéssel kell végezni. Elemi feltétel ebben az esetben annak a kérdésnek a tisztázása, vajon összehasonlíthatók-e az összehasonlítandó országok fejlődésének történelmi korszakai.”

S itt nem egyszerűen arra gondol, hogy milyen társadalmi-gazdasági formációról, például feudális vagy kapitalista korszakról van-e szó, hanem arra, hogy egyazon formációnak, adott esetben a kapitalizmus fejlődésének melyik korszakáról. — Hallgassuk csak tovább:

„Szigorúan külön kell választani egymástól a kapitalizmusnak a nemzeti mozgalmak szempontjából gyökeresen különböző két korszakát. Az egyik a feudalizmus és abszolutizmus összeomlásának korszaka, a burzsoá-demokratikus társadalom és állam kialakulásának korszaka, — a másik a teljesen kialakult kapitalista államok korszaka.”

Éppen ezen az alapon emeli fel szavát Lenin 1914-ben A nemzetek önrendelkezési jogáról c. művében az ellen, hogy mechanikusan egybevegyék a nemzeti kérdés szempontjából a nyugati kontinentális Európát (ahol a burzsoá demokratikus forradalmak korszaka 1871-gyel lezárult) és Oroszországot, ahol a burzsoá-demokratikus forradalmak korszaka csak 1905-ben kezdődött; sőt az ellen is, hogy a nemzeti kérdés szempontjából Oroszországot egy kalap alá vegyék Ausztriával, ahol „a burzsoá-demokratikus forradalom a 48-as évvel kezdődött és 1867-tel végződött, és ahol közel fél évszázad óta egy nagyjában és egészében megállapodott burzsoá alkotmány uralkodik, amelynek talaján legálisan működik a legális munkáspárt”.

Vagy ugyanezen az alapon fejti ki egy 1909 végén kelt levelében: nem lehet az agrárkérdés szempontjából sematikus egybevetni a XX. század eleji Oroszországot és Németországot. Oroszországban még folyik a harc a tökéletes agrárfejlődés két útja, két típusa között, — Németországtól eltérően, ahol ez a harc már lezárult. „Elvi különbség van a között, ahogyan a kérdést Németországban, ill. Oroszországban feltesszük, elvi különbség nem abban az értelemben, mintha ez a kor nálunk nem kapitalista korszak volna, hanem abban az értelemben, hogy a kapitalizmusnak egészen más, elvileg más korszakairól van szó; a kapitalizmus nemzeti útjának végleges felülkerekedése előtti (t. i. Oroszországban), ill. a felülkerekedése utáni korszakról” (t. i. Németországban).

Oroszország és Ausztria (Ausztria-Magyarország), ill. Oroszország és Németország ilyen megkülönböztetése a nemzeti kérdés, ill. agrárkérdés szempontjából természetesen nem zárja ki gazdasági-társadalmi-politikai fejlődésük alapvetően hasonló irányának, közös vonásainak kiemelését. Közismertek azok a lenini helyek, amelyek éppen ezekre a hasonlóságokra vonatkoznak. (Egyesekre T. Iszlamo is utalt a vita során.) Ám a közös közép-kelet-európai fejlődésen belül nagy figyelmet érdemelnek az országonkénti eltérések, sajátosságok is, — így a fejlődés fázisbeli differenciái, periódusbeli különbségei.

Így kapcsolódik össze periodizáció és összehasonlító módszer. Éppen ezért írja Lenin — gyakran szokták idézni, de nem teljesen —: „A marxista elmélet feltétlen követelménye bármely társadalmi kérdés taglalásánál az, hogy a kérdést meghatározott történelmi keretben tegyük fel, aztán pedig, ha egy bizonyos országról van szó — az, hogy számbavegyük azokat a konkrét sajátosságokat, amelyek ugyanazon történelmi korszakon belül ezt az országot más országoktól megkülönböztetik.”

Éppen az „ugyanazon történelmi korszakon belül” szavakat szokták elfelejteni a fenti idézetből, — pedig most már látjuk, milyen fontos részét alkotja annak. Ha egy történelmi kérdést összehasonlító módszerrel vizsgálunk, nemcsak azt kell számba vennünk, milyen társadalmi formációról van szó, hanem azt is, hogy az adott formáció fejlődésének melyik történelmi korszakáról.

A Lenin vizsgálta kérdéseknél ez úgy merül fel: a kapitalizmus fejlődésének melyik korszakáról. Természetesen ugyanez áll a feudalizmusra is. Ha tehát — mondjuk — a rendi állam kérdését vetjük fel (mint annakidején a feudális kor periodizációs vitáján) vagy a parasztság helyzetének összehasonlító vizsgálatára vállalkozunk a XVII. századi Magyarországon és Franciaországban (erről nemrég hangzott el Intézetünkben érdekes előadás), nem elég, ha számokat hasonlítunk össze, pontosabban: számok egybevetéséből (persze megbízható számokból) csak akkor juthatunk történetileg hasznosítható eredményekre, ha először azt a kérdést tesszük fel és tisztázzuk: mennyiben hasonlítható össze a francia és a magyar XVII. század? Vajon nem a feudalizmus fejlődésének elvileg eltérő, különböző korszakairól van szó: Franciaországban — a XVII. századi ún. válság és a refeudalizációs jelenségek ellenére — a feudalizmus bomlásának a korszakáról; Magyarországon — a szabadmenetelű tendenciák stb. megjelenése ellenére — a feudalizmus kései korszakáról, a „második jobbágység” megszilárdulásának korszakáról.

3. *A történelmi statisztikai módszer*, a kvantitatív módszer, amelynek alkalmazása — örvendetes módon — ugyancsak fellendülőben van. Az előbb kifejtettek után aligha kell bizonygatnom: a történelmi statisztikai módszer érvényesítése lenini példának tanulmányozása, olyan munkáknak a tanulmányozása mint A kapitalizmus fejlődése Oroszországban vagy az Újabb adatok a mező-

gazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről — nemcsak a tőkés agrárfejlődés kutatói számára nélkülözhetetlen, hanem minden történész számára, aki statisztikai, általában: kvantitatív módszert kíván alkalmazni, akár a középkori, akár a legújabbkori történelem feltárásában.

Kedves Elvtársak!

Mérhetetlenül nagy, több történelmi korszakot átívelő Leninnek — a történettudományt közvetlenül érintő — elméleti munkássága. Gondoljuk csak meg: 1896—99-ben, a narodnyikokkal szemben (akik azt állították, hogy Oroszország különleges viszonyai lehetővé teszik a kapitalista stádium elkerülését) még azt kell bebizonyítania, hogy a *kapitalizmusba való átmenet*, a kapitalizmus kialakulása olyan *általános* törvényszerűség, ami Oroszországban is érvényesül, itt is jelenlévő valóság, — és azt vizsgálja, milyen *sajátos és konkrét* formákban halad előre Oroszországban a tőkés fejlődés általánosan szükségszerű folyamata.

És alig két-kétévfél évtizeddel később, 1920 első hónapjaiban már azt a kérdést tanulmányozza — a „Baloldaliság”-ban —, „milyen értelemben beszélhetünk az orosz forradalom nemzetközi jelentőségéről”, — másszóval: a *szocialista forradalomnak*, a *szocializmusba való átmenet* megkezdésének Oroszország *sajátos* viszonyai között immár megvalósult formája mennyiben hordja magában az *általános* törvényszerűséget; melyek az orosz Októbernek azok az alapvető vonásai, amelyek „nemzetközi érvényűek, vagyis történelmileg elkerülhetetlen, hogy nemzetközi méretekben megismétlődjenek az, ami nálunk történt.”

S amint a kapitalizmusba való átmenetnél együtt és egyszerre hangsúlyozta a Marx által felfedezett általános törvényszerűségek érvényét és azt, hogy „csak menthetetlen vaskalaposok oldanák meg a felmerülő sajátos és bonyolult kérdéseket” Marx-idézetekkel, — hasonlóan foglal állást a szocializmusba való átmenet kezdete, a proletárforradalom kérdésében is.

Egyrészt: „a proletárforradalom egyes igen lényeges kérdéseiben valamennyi országnak elkerülhetetlenül végig kell eszmálnia mindazt, amit Oroszország végigcsinált”; „az orosz minta a világ minden országának mutat egyetmást, méghozzá igen lényegeset, elkerülhetetlen és nem is távoli jövőjükből.”

Ugyanakkor: „Persze igen nagy hiba volna, ha túloznánk ezt az igazságot, ha forradalmunk egyes alapvető vonásain túlmenően is kiterjesztenők érvényességét.” „A világ kommunista munkásmozgalmának nemzetközi taktikai egysége a kommunizmus alapelveinek olyan érvényesítését követeli, amely ezeket az elveket a nemzeti és nemzeti-állami különbségekhez hozzáalakítja, hozzáalkalmazza. Felkutatni, tanulmányozni, megkeresni, kitalálni, felismerni minden egyes országban a nemzeti sajátosságokat, a nemzeti szempontból jellegzetes mozzanatot, amely az *egységes* nemzetközi feladat *konkrét megoldására* . . . vezet, ez a jelen történelmi pillanatban a főfeladat.”

Amikor ezeket a sorokat olvassuk Leninnél a „*jelen pillanatra*”, a szocializmus megvalósítására vonatkozólag, nehéz nem gondolnunk a *múlt* pillanatok lenini megragadására, — azokra a tanulságokra, tapasztalatokra, amelyeket a megelőző történelmi korszakok elemzéséből szűrt le.

Lenin géniuszát a történelem alkotó tanulmányozása is edzette, formálta; ezért is válhatott a történelem formálójává.

Megköszönöm a jelenlevők figyelmét, közreműködését. Ülésünket bezárom.